

ਪਾਠ 20 ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ - 'ਰੇਸ਼ਮਾ'

ਪਾਠ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ

- 20.0 ਮਨੋਰਥ
- 20.1 ਭੂਮਿਕਾ
- 20.2 ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ
- 20.3 ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ
- 20.4 ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਰਚਿਤ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ
- 20.5 'ਰੇਸ਼ਮਾ' ਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ
- 20.6 ਰਚਨਾ ਦੀ ਜੁਗਤ
- 20.7 ਸਾਰ
- 20.8 ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ

20.0 ਮਨੋਰਥ

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਲੇਖਕ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਣੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਲੇਖਕ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ 'ਰੇਸ਼ਮਾ' ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ, ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ 'ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ' ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਦੇਣੀ ਤੇ ਲੇਖਕ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਗੱਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ।

20.1 ਭੂਮਿਕਾ

ਕਈ ਲੋਕ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਰਚਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਣ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ 'ਰੇਸ਼ਮਾ' ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਉੱਚ ਕੌਣੀ ਦੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਬੜਾ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਲਾਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ 'ਰੇਸ਼ਮਾ' ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅੰਗ-ਨਿਖੇੜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਲਿਖਣ-ਜੁਗਤ ਦੀ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਵਧੇਰੇ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਸੋਝੀ, ਹੋਰ ਵਾਰਤਕਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾ-ਜੁਗਤਾਂ ਪਛਾਣਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪਾਠ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਇਹ ਹੋਵੇਗੀ:

- ੳ) ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ;
- ਅ) ਕੁੱਝ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ;
- ੲ) ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ
- ਸ) 'ਰੇਸ਼ਮਾ' ਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ ਤੇ
- ਹ) ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਜੁਗਤ।

20.2 ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇੱਕ ਕਹਿੰਦਾ-ਕਹਾਉਂਦਾ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਉਂ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਬਲਕਿ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰੂਸ ਤੱਕ, ਹਰ ਥਾਂ ਇਕਸਾਰ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਲੋਕ ਬੜਾ ਚਿਰ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗਾਰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਜ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ

ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੁਆਦ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਫੈਲਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੋਰ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦੀਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਮੰਚਾਂ ਉੱਤੇ ਖੇਡੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ।

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਨਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰੀ ਨਾਲ, ਅਤੁੱਟ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਇਕਾਗਰੀ ਜਾਂ ਪੂਰਾ ਨਾਟਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ: ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ ਦੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡਦੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮੰਚਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਮਿਲਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨਾਟਕ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਮੁਖੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਵਜੋਂ ਰੂਸ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਅਭਿਨੈ (ਐਕਟਿੰਗ) ਤੇ ਨਾਟਕ-ਮੰਚਨ (ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਲਿਆਉਣ ਜਾਂ ਖੇਡਣ) ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਝਟਕਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੰਬਣ ਵਾਲੀ, ਉਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਨਿਸੰਗ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੇ, ਉਸ ਦਾ ਮਘਦਾ ਕਾਰਜ ਚਿਣਕਾਂ ਛੱਡਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਬਲਕਿ ਮਨੋਰੋਗੀ ਗੁੰਝਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਬਹੁਤ ਖਿੱਚ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕ ਹਨ, 'ਲੋਹਾ ਕੁੱਟ', 'ਕੇਸਰ', 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ', 'ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ', 'ਧੂਣੀ ਦੀ ਅੱਗ', 'ਸੁਲਤਾਨ ਰਜੀਆ', 'ਸੋਕਣ' ਤੇ 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ'। ਉਸ ਦੇ ਇਕਾਗਰੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ: 'ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ', 'ਪਤਣ ਦੀ ਬੇੜੀ', 'ਬੇਬੇ ਤੇ ਹੋਰ ਇਕਾਗਰੀ', 'ਚਕ੍ਰ' ਤੇ 'ਪੈਂਤੜੇ-ਬਾਜ਼'।

ਗਾਰਗੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਭੁਲ੍ਹੇ ਬੋਰ', 'ਕਾਲਾ ਅੰਬ' ਤੇ 'ਮਿਰਚਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਧ' ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੀ ਸੇਭਾ ਖੱਟੀ ਹੈ।

'ਕੱਕਾ ਰੇਤਾਂ' ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਪਲੇਠੀ ਰਚਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਛਪਣ ਸਾਰ ਸਿਆਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਲਮ ਵਿੱਚ ਸੱਜਰੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਖਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਉਸ ਦੇ ਰੋਖਾ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਉਹ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਛਾਪਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਆਪਬੀਤੀ 'ਨੰਗੀ ਧੁੱਪ' ਵਿੱਚ।

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਨਾਟਕ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਤੇ ਅਲੋਚਨਾ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। 'ਰੰਗ ਮੰਚ' ਤੇ 'ਲੋਕ ਨਾਟਕ' ਦੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹਨ। 'ਰੰਗ ਮੰਚ' ਉੱਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸੰਨ 1962 ਵਿੱਚ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਇਨਾਮੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਜਨਮ ਦਸੰਬਰ ਸੰਨ 1918 ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਦੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ 'ਸ਼ਹਿਦੇ' ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਿਵ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਨਹਿਰ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿੱਚ ਮੁਨਸ਼ੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਤਪਾ ਮੰਡੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਸਨ। ਓਥੇ ਉਸ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਰਿਹਾ। ਮੁਲਤਾਨ, ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਦਰ-ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿੱਖ ਲਿਆ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ ਅਭਿਆਸ
ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਦਿਓ।

- 1 ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

20.3 ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਰਚੇ ਇੱਕ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚਖਾਈਏ, ਪਹਿਲਾਂ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੂਪ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। 'ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਮਾਸ ਹੈ- 'ਰੇਖਾ' ਤੇ 'ਚਿੱਤਰ' ਦਾ। 'ਰੇਖਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਲੀਕ' ਤੇ 'ਚਿੱਤਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਤਸਵੀਰ', ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਜੋ ਲੀਕਾਂ ਉਲੀਕ ਕੇ ਬਣਾ ਲਈ ਜਾਏ। ਸਾਹਿੱਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮਾਸ (ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ) ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਰੰਗ ਭਰੇ ਬਿਨਾਂ ਲੀਕਾਂ ਉਲੀਕ ਕੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਉਘਾੜ ਸਕੀ ਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿੱਤਕਾਰ ਵੀ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕੁੱਝ ਅਗਾੜੀ ਦੀਆਂ ਤੇ ਕੁੱਝ ਪਿਛਾੜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸ-ਦਸਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਉਘਾੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ' ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪੂਰੀ ਜੀਵਨੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲੇਖਕ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਚੁਣਵੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਕੁੱਝ ਸੁਭਾ ਦੇ ਵਰਣਨ ਤੇ ਕੁੱਝ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਦੇ ਟੋਟਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹੀ ਚਤਰਾਈ ਨਾਲ ਗੁੰਦ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ, ਪਾਤਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ, ਲੇਖਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੇਖਣ ਉੱਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਪਾਠਕ ਲਈ ਅਭੁੱਲ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਰਚਣ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਫਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਵੀ ਬਥੇਰੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਛੱਡੀਏ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਰਖੀਏ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਐਥ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦਲੀਆਂ ਤੇ ਲਿਖਣ-ਜੋਗ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਿਚਕਚਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹ ਨਰਾਜ਼ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਦੂਜਾ ਲੇਖਕ ਲਿਖਣ-ਜੋਗ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਕਰਦਾ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਹੈ; ਵੈਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਲੇਖਕ ਵਧੇਰੇ ਸਫਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਦਿਨ ਤਕ, ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵਾਂਗ, ਆਪਣੇ ਪਾਤਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲੜੀਵਾਰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ- ਸੁੱਧ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ; ਦੂਜਾ ਲੇਖਕ ਕਿਸੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਜਾਂ ਧਿਆਨ-ਖਿੱਚਵੇਂ ਕਥਨ ਜਾਂ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕਈ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਭੂਤ ਤੇ ਕਈ ਭਵਿੱਖ ਵੱਲ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਆਦ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਟੁੱਟਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਉਹ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਲੇਖਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਵਾਲਾ ਕ੍ਰਮਿਕ ਤੇ ਸਪਾਟ ਤਰੀਕਾ ਉੱਕਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿੱਕਾ ਪਕਵਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਕਿਉਂ ਲਾਵਾਂ? ਜੇ ਸੰਨਵਾਰ ਵੇਰਵਾ ਹੀ ਦੇਣਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ, ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਇਹ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕੋਈ ਐਰਾ ਗੈਰਾ ਨੱਥੂ ਖੇਰਾ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ”।

ਉਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਘਾੜਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

20.4 ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਰਚਿਤ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ

ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਇੱਕ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਵੰਨਗੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮੋਢੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਵੇਂ ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ

ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰੋ. ਬ੍ਰਿਜ ਲਾਲ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਬਾਰੇ ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ 1931 ਦੇ ਰਿਸ਼ਾਲੇ 'ਫੁਲਵਾੜੀ' ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੇਖ, ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ, ਨਿਰੇ ਸਤੋਤਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ - ਨਿਰੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ, ਨਿਰਾ ਗੁਣ-ਗਾਇਨ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਤਰ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਉਸ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਦੱਖ ਦਾ ਜਾਂ ਦੋ ਚਾਰ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਚਰਿੱਤਰ ਉਲੀਕਣ ਜਾਂ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਜਾਂ ਸਤੋਤਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਪ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ - 'ਨਿੱਮ ਦੇ ਪੱਤੇ', 'ਸੁਰਮੇ ਵਾਲੀ ਅੱਖ', 'ਕੋਡੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੱਪ' ਤੇ 'ਹੁਸੀਨ ਚੇਹਰੇ'। ਉਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਆਈ.ਸੀ. ਨੰਦਾ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ, ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ, ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਸਆਦਤ ਹਸਨ ਮੰਟੋ, ਸਾਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਵੀ ਤੇ ਫਿਕਰ ਤੌਸਵੀ ਵਰਗੇ ਉਰਦੂ ਲੇਖਕ ਤੇ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਲੇਖਕ ਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰ) ਯਾਮਿਨੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਮੂਰਤੀ (ਨਾਚੀ) ਤੇ ਰੇਸ਼ਮਾ (ਗਾਇਕਾ) ਵਰਗੇ ਅਨੇਕ ਦੋਸਤਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਰੇਖਾ-ਦੇਖੀ ਹੋਰ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗ ਤੇ ਭਗਵਬਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਖ਼ਾਸ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਰੰਗ ਗਾਰਗੀ ਆਪਣੇ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ ਤੇ, ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਥਿਨਤਾ ਤੇ ਚੌਕਸੀ ਤੇ ਸ਼ੋਖੀ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਪਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਨਵੇਕਲੀ ਥਾਂ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ, ਅਜੀਤ ਕੌਰ।

ਦੂਜਾ ਅਭਿਆਸ
ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ। ਜਵਾਬ ਖ਼ਾਲੀ ਛੱਡੀਆਂ ਧਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਵਧਣੇ ਚਾਹੀਦੇ।

- 1 ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ?

- 2 ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ ?

20.5 'ਰੇਸ਼ਮਾ' ਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਚਾਹਾਂਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ 'ਰੇਸ਼ਮਾ' ਦਾ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਪੜ੍ਹ ਲਵੋ ਤਾਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਤਸਦੀਕ ਕਰਨ ਜੋਗੇ ਹੋ ਜਾਓ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜੋ ਕੁੱਝ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਕਲਾ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਅੱਤ-ਕਥਨੀ ਹੈ

ਰੇਸ਼ਮਾ

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਰੇਸ਼ਮਾ ਅਰਾਨਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਆਈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ਪੰਜ ਵਜੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਮਿਲੇ।

ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਪਦਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਬੇਟੀ ਹੈ। ਮੋਟੀਆਂ ਸਿਆਹ ਅੱਖਾਂ, ਘਨਘੋਰ ਸਿਆਹ ਵਾਲ, ਚੰਪਾਈ ਰੰਗ, ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਕਲਚਰਲ ਮਹਿਫਲਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਹੈ। ਹਰ ਵੱਡਾ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਤੇ ਗਵੱਈਆ—ਵਲਾਇਤ ਖਾਂ, ਰਵੀ ਸ਼ੰਕਰ, ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਅਮੋਲਕਰ, ਪ੍ਰਵੀਨ ਸੁਲਤਾਨਾ ਮਨਵੱਰ ਅਲੀ ਖਾਂ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਕੁਲਾਮ ਅਲੀ ਤੇ ਤੁਫੈਲ ਨਿਆਜ਼ੀ—ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਰਾਜਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਵੱਡਾ ਗਵੱਈਆ, ਜੋ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਦਾਰਤ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਮਹਿਫਲ ਸਜਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਰੋਸ਼ਮਾ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲਾ ਰਿਕਾਰਡ, 'ਹਾਏ ਓ ਰੱਬਾ, ਨਹੀਂ ਓ ਲਗਦਾ ਦਿਲ ਮੇਰਾ' 1969 ਵਿੱਚ ਲੰਡਨ ਰਾਹੀਂ ਰਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲੀ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਹੁਸਨ ਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਧੁਹ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੁਕ ਸੀ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣੀ ਕਿਸੇ ਨੇ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰੂਹ ਗੂੰਜਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਗੀਤ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਦਿਲ ਫੜ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੂੰ ਸੁਣਿਐਂ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਗੀਤ? ਨੱਸ ਗਈ ਸੱਪਣੀ, ਰੱਵੇ ਸਪੇਰਾ, ਹਾਏ ਓ ਰੱਬਾ, ਨਹੀਂ ਓ ਲਗਦਾ ਦਿਲ ਮੇਰਾ।" ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਇਹ ਗੀਤ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਇਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਜੀਬ ਵੈਟ ਤੇ ਦਰਦ ਸੀ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਝੱਟਪਟ ਹੀ ਇੱਕ ਅਚੰਭੇ ਭਰੀ ਕਥਾ ਬਣ ਗਈ।

ਉਸ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਦੇ ਟੇਪ ਬਣੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਇਸ ਟੇਪ ਦੀ ਨਕਲ, ਤੇ ਟੇਪ-ਦਰ-ਟੇਪ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਲੱਖਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਗੀਤ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸੋਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲ ਗੀਤ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਾਦੂ ਭਰੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੁੱਟੀ।

ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰੋਸ਼ਮਾ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਕਰਾਚੀ ਤੋਂ ਬੰਬਈ ਆਈ। ਦਲੀਪ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਰੋਸ਼ਮਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਫ਼ੈਨ ਹਾਂ।"

ਦਲੀਪ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਫਾਈਵ ਸਟਾਰ ਹੋਟਲ 'ਸੀ ਰਾਕ' ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਨ ਦਾ ਇਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖ਼ਰਚ ਵਰਚ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਲਿਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪਾਲੀ ਹਿਲ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਬੰਗਲੇ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਮਾ ਲਈ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫ਼ਿਲਮ ਸਟਾਰ ਤੇ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਨ। ਸਾਇਰਾ ਬਾਨੋ ਵੱਡਾ ਬਾਲ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸਰੀ ਵੰਡ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਇਰਾ ਬਾਨੋ ਦੀ ਮਾਂ ਨਸੀਮ ਬਾਨੋ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਲਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ 'ਪੁਕਾਰ' ਫ਼ਿਲਮ ਵਿੱਚ ਹੀਰੋਈਨ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਪਰੀ ਚਿਹਰਾ ਨਸੀਮ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਉਤਾਵਲੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਨਸੀਮ ਬਾਨੋ ਦੀ ਮਾਂ ਸ਼ਮਸ਼ਾਦ ਬਾਈ ਜੋ 1930-32 ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਮੀਆ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਸੋਟੀ ਟੇਕਦੀ ਹੋਈ ਬੁੱਢੀ ਨਾਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਬੈਠੀ ਸੀ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਗਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਫ਼ਿਲਮੀ ਜਗਤ ਦੇ ਸੁਪਰ ਸਟਾਰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰਦੇ ਉਸ ਦੇ ਸਦਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅਮਜਦ ਖਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪਾਰਟੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਾਟੇਜ ਵਿੱਚ ਦਾਅਵਤ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਕਪੂਰ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਫ਼ਿਲਮੀ ਸਿਤਾਰੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਪਰ ਸਟਾਰਜ਼ ਦੀ ਸਟਾਰ ਸੀ।

ਰਾਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੀਕ ਰੋਸ਼ਮਾ ਗਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਰਾਜਕਪੂਰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਉੱਤੇ ਮੁੱਕੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਹਾਏ ਓ ਰੱਬਾ! ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਵਾਂ ... ਹਾਏ ਓ ਰੱਬਾ! ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਦਰਦ ਦੇ ਹੰਝੂ ਸਨ।

ਕੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੱਚਮੁੱਚ ਜਿੰਦਾ ਸੀ? ਕੀ ਕੋਈ ਰੋਸ਼ਮਾ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਸੀ?

ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਫੋਰਨ ਆ ਜਾਵਾਂ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਕਿਤੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਵੇਲਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ।

ਮੈਂ ਦਸ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਜੋਰ ਬਾਗ ਦੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਕੈਮਰਾ, ਟੇਪਰਿਕਾਰਡਰ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੈਨਸਿਲ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮੌਕਾ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਜਾਦੂਭਰੀ ਟੌਪਰੀਵਾਸਟ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਾਂ।

ਦਰਬਾਨ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂ।

ਮੈਂ ਕੈਮਰਾ ਬਾਹਰ ਹੀ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਕੈਮਰਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬੰਦੂਕ ਚੁੱਕੀ ਕਿਸੇ

ਜੋਗਣ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਮੈਂਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰੋਸ਼ਮਾ ਕੈਮਰੇ ਤੇ ਟੈਪਰਿਕਾਰਡਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਦਸਤਕ ਦੇ ਕੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਵੱਡੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਬੈਠੀ ਪਾਠ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਹੀਰਿਆ ਜੜਿਆ ਲੋਂਗ ਸੀ, ਗੁੱਟ ਉੱਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਮੋਟਾ ਕੜਾ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜੇਬਾ। ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਟਿਮਕਣੀਆਂ ਵਾਲੀ ਹਰੀ ਚੁੰਨੀ, ਖੁੱਲੀ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਚੌੜੇ ਪੌਚਿਆਂ ਵਾਲੀ ਸਲਵਾਰ।

ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਦੋ ਆਦਮੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਸਲੇਟੀ ਸਲਵਾਰ ਤੇ ਕੁੜਤਾ ਪਾਈ—ਉਸ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ। ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਮੈਂਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਲੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਫੜਿਆ ਤੇ ਝੁਕ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ।”

“ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਰੱਖੋ”, ਉਹ ਬੋਲੀ।

ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੋਲ ਹੀ ਗੂੰਜਵੇਂ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਣ ਲੱਗੇ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਸਰੀਰ ਭਰਵਾਂ, ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਤਿੱਖੇ, ਅੱਖਾਂ ਕਰੰਜੀ ਜੋ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਟੱਪਰੀਵਾਸਟਾ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਸੀ, ਸੁਭਾਅ, ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਡੁੱਲ੍ਹਾ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਲਚਰ ਦਾ ਕੋਈ ਲੋਪ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੇ ਮਿ ਕੇ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਹਰਤ ਦਾ ਸਾਹਨਾ ਰੋਹਬ ਫ਼ੋਰਨ ਹੀ ਮਿਟ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਤਕੜੇ ਜੁਸੇ ਵਾਲੀ ਸਿਕਲੀਗਰਨੀ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀ।

ਬੋੜੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਰਸਮੀ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੀ ਪੀਓਗੇ? ਠੰਢਾ ਕਿ ਗਰਮ?”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਠੰਢਾ।”

ਉਸ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ ਨੇ ਨੱਕਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਬਲਵੰਤ ਜੀ ਲਈ ਵਿਮਟੇ ਲੈ ਆਓ।”

ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੀ, “ਵਿਮਟੇ ਨਹੀਂ, ਲਿਮਕਾ।”

ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਸਾਇਦ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਮਟੇ ਪੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਕਾ ਕੋਲਾ, ਲਿਮਕਾ, ਫੈਂਟਾ— ਸਭ ਵਿਮਟੇ ਲਗ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਗਾਣਾ ਕਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖਿਆ?”

“ਅੱਲਾ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।”

“ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀ ਏਨੀ ਮੰਝੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ, ਇਹ ਬਗੈਰ ਸਿੱਖੇ ਜਾਂ ਰਿਆਜ਼ ਦੇ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ।

“ਅੱਲਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ। ਅਸੀਂ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ ... ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ, ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਦੇ। ਰਤਨ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤੁਸੀਂ? ਉਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਬਪਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਉਠਾਂ ਦਾ। ਅਸੀਂ ਬਣਜਾਰੇ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਉੱਥੇ। ਜਦ ਸਾਡਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਚਲਦਾ ਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਰਾਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਉੱਥੇ ਅਸੀਂ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਹੇਠ ਸੋ ਜਾਂਦੇ। ਸਾਡੇ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਟੱਬਰ ਸਨ ਤੇ ਡੇਢ ਦੋ ਸੌ ਜੀਆ। ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਤੁਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਦੇ ਸ਼ਰਨਾ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਂਦੇ। ਚਾਰ ਚਾਰ ਸੌ ਮੀਲ ਲੰਮਾ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ। ਪੈਦਲ। ਰੋੜੇ ਵਿੱਚ। ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੋਂ ਬਹਾਵਲਪੁਰ, ਮੁਲਤਾ, ਸਿੰਧ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ। ਉਠਾਂ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਵਜਦੀਆਂ ਤੇ ਮੈਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗਾਉਂਦੀ। ਮੀਲਾਂ ਤੀਕ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਫਿਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਗਾਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਮਜ਼ਾ ਹੈ। ਅੱਲਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਬੀਆਬਾਨ ਤੇ ਉਜਾੜ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣ ਦੀ ਆਦੀ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਬੰਦ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਗਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਰਿਆਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਰਿਆਜ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੋ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਇਹ ਅੱਲਾ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇਵੇ।”

ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਰੁਕ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਅੱਲਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਮੈਂਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੈਕ ਸੀ। ਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਉਠ ਵੇਚਣ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਮੈਂ ਕਵਾਲੀਆਂ ਸੁਣਦੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਖੇਡ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੀਤ ਸੁਣਦੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ, ਰੋਸ਼ਮਾ, ਇਹ ਲੋਕ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਗਾਉਂਦੇ ਨੇ। ਰੱਬ ਕਰੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਤੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਗਾ ਸਕੇਂ। ਤੇਰਾ ਵੀ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਗਾਣਾ ਗਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਇੱਕ ਬਣਜਾਰਨ ਲੰਡਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਟੂਡੀਉ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰੇਗੀ। ਮੈਂ ਅੱਲਾ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਅੱਲਾ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਹੈ। ਉਸੇ ਦਾ ਕਰਮ ਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਫਜ਼ਲ ਹੈ।”

ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੁਣ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਖੋਮਿਆਂ ਤੇ ਕਾਫ਼ਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਵਾਨ ਹੋਈ। ਉਹ ਇੱਕੀ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੰਨਤ ਮੰਨੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਸਿੰਧ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਸੇਵਲ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਕਲੰਦਰ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਉੱਤੇ ਗਈ। ਉੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਕਵਾਲੀ ਗਾਈ। ਕਵਾਲੀ ਦੇ ਬੋਲ ਤੇ ਧੁਨ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਘੜੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸੀ ਦਮਾ ਦਮ ਮਸਤ ਕਲੰਦਰ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਲੀਮ ਗਿਲਾਨੀ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸਲੀਮ ਗਿਲਾਨੀ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣਾ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਕੀ ਐ ਕੁੜੀਏ?" ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਸਲੀਮ ਗਿਲਾਨੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਰੇਡੀਓ ਉੱਤੇ ਗਾਵੇਗੀ?" ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਮੈਂਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।" ਗਿਲਾਨੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰਡ ਤੇ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਟੱਬਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਤੇ ਖਰਚ-ਵਰਚ ਰੇਡੀਓ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇਵੇਗਾ ਜੇ ਉਹ ਕਰਾਚੀ ਜਾ ਕੇ ਰੇਡੀਓ ਉੱਤੇ ਗਾਵੇ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਕਾਰਡ ਆਪਣੀ ਕੁੜਤੀ ਦੇ ਜੋਬ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਅੱਛਾ।"

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਤੁਰ ਗਿਆ।

ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਫ਼ਲਾ ਘੁੰਮਦਾ ਘੁੰਮਾਉਂਦਾ ਮੁਲਤਾਨ ਆਇਆ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਅੱਬਾ, ਤੇ ਮਾਂ ਤੇ ਟੱਬਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਕਰਾਚੀ ਸ਼ਹਿਰ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸੁਣੀਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਚੱਲੀਏ ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇਖੀਏ।

ਉਹ ਕਰਾਚੀ ਆਏ ਤਾਂ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਸਲੀਮ ਗਿਲਾਨੀ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਕਾਰਡ ਕੱਢ ਕੇ ਰੇਡੀਓ ਦਾ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੁੱਛਦੇ-ਪੁੱਛਾਉਂਦੇ ਇਹ ਲੋਕ ਰੇਡੀਓ ਦੇਖਣ ਆ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਦਰਬਾਨ ੨ ਅੰਦਰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਮਿੰਨ੍ਹਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲੀਮ ਗਿਲਾਨੀ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਬੋਲਿਆ, "ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਆ ਗਏ ਤੁਸੀਂ। ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਖ਼ਰ ਰੋਸ਼ਮਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਟੱਬਰ ਸਲੀਮ ਗਿਲਾਨੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਸਟੁਡਿਓ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਗਾਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਰੋਸ਼ਮਾ ਬੋਲੀ, "ਮੈਂ ਮਜ਼ਾਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਗਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗਾਵਾਂਗੀ।"

ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਕਈ ਗਾਣੇ ਰੇਡੀਓ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰ ਲਈ। ਇੱਕ ਫੋਟੋਗਰਾਫਰ ਨੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਫੋਟੋ ਵੀ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਹ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲ ਚਲੀ ਗਈ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਗਾਣੇ ਬ੍ਰਾਡਕਾਸਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੁਹਰਤ ਫੈਲ ਗਈ। ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ੀਬ ਦਰਦ ਸੀ, ਇੱਕ ਚੀਸ, ਫਿਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਦੀ ਟੁਣੇਹਾਰੀ ਕਸਿਸ਼।

ਪਰ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਘਰ ਸੀ, ਨਾ ਪਤਾ, ਨਾ ਪੱਕਾ ਡੇਰਾ। ਕਾਫ਼ਲਾ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਆਪਣੀ ਸੁਹਰਤ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰ ਸੀ।

ਫਿਰ ਸਲੀਮ ਗਿਲਾਨੀ ਵੱਲੋਂ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਛਪਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਕੁੜੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇਗਾ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਿਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਪੀ।

ਜਦੋਂ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਤੁਰਦਾ ਤੁਰਦਾ ਮੁਲਤਾਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਰਿਸਾਲੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਤਸਵੀਰ ਦੇਖੀ। ਉਹੀ ਦੁੱਪਟਾ, ਉਹੀ ਝੁਮਕੇ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਹਦੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਿੱਠੀ ਸਲੀਮ ਗਿਲਾਨੀ ਨੂੰ ਲਿਖਵਾਈ। ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਫੋਟੋ ਦੇਖ ਕੇ ਨਰਾਜ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਕਿਉਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਟੀ ਦਾ ਫੋਟੋ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਲੀਮ ਗਿਲਾਨੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਰੇਡੀਓ ਉੱਤੇ ਗਾਉਣ ਲਈ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਮੰਨ ਗਈ।

ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਬਾਗ ਦੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਆਖਿਆ : "ਬਲਵੰਤ ਜੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਣਜਾਰਨ ਹਾਂ। ਖੱਦਰ ਸਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰੋਸ਼ਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਝੁੰਡ ਕੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਸੁਣੋਗੇ ਕੁੱਝ ? ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵਾਜਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਗਾਉਣ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਤੇ ਦਾਦਕਿਆਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ। ਕੁੱਝ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਸਨ ਤੇ ਕੁੱਝ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਰਤਨਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨੇੜੇ। ਮੇਰੇ ਅੱਬਾ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੜਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਹਨ—ਉਸ ਰੋਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਝਾਉਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹਨ ... ਉਸੇ ਸਹਿਰਾ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ... ਮੈਂ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਈ ਹਾਂ ਤੇ ਇੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਦਲੀਪ ਕੁਮਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਫ਼ਿਲਮ ਦਿਖਾਈ। ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ? ਤੇ ਅਮਜਦ ਖਾਂ ਤੇ ਕਲਿਆਣ ਜੀ ਆਨੰਦ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ। ਕਿਸ ਕਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲਵਾਂ ? ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਅਨੀਤਾ ਮੇਰੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਇੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਹੈ ... ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਹਾਂ ਗਾਉਣ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮੈਂ ਹਜ਼ਰਤ ਨਿਜ਼ਾਮੁੱਦ-ਦੀਨ ਔਲੀਆ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਉੱਤੇ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਨਿਆਜ਼ ਵੰਡੀ। ਚਾਦਰ ਚਾੜ੍ਹੀ। ਹਜ਼ਰਤ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਦੇ ਦਰਬਾਰ

ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਈ। ਕਲ੍ਹ ਮੈਂ ਗਾਲਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਈ ਸਾਂ। ਬੜਾ ਸਕੁਨ ਮਿਲਿਆ। ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਮਿਲਿਆ। ਬਸ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਅਜਮੇਰ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਗ਼ਰੀਬ ਨਵਾਜ਼ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਤੇ ਨਿਆਜ਼ ਵੰਡਣਾਂ। ਮੈਂਨੂੰ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਐਲੀਆਵਾਂ ਨਾਲ ਅਕੀਦਤ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਂ ਗਾਉਂਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਇਆ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਖਿਆ "ਰੋਸ਼ਮਾ! ਜਦ ਤੂੰ ਹੀਰ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਭੈਰਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।"

ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ "ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੈਰਵੀ ਪਸੰਦ ਹੈ ਨਾ? ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਚਲੋ ਬਗ਼ੈਰ ਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਹੀ ਸਹੀ।"

ਉਸ ਨੇ ਸੁਰ ਲਾਇਆ ਤੇ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੀਰ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਗਾਉਣ ਲੱਗੀ :

"ਹੀਰ ਆਖਿਆ ਜੋਗੀਆ ਬੂਠ ਆਖੋ,
ਕੌਣ ਰੁਠੜੇ ਯਾਰ ਮਨਾਵਦਾ ਈ।"

ਕਮਰਾ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ। ਦੋ ਵਾਰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ, ਏਅਰਕੰਡੀਸ਼ਨਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ। ਪਰ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਤੇ ਦੀ ਫਿਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ ਗੂੰਬਦ ਤੇ ਮੀਨਾਰ ਉਸਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਹਿਰਾ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਸੀ, ਇੱਕ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਤਾਕਤ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪਿਘਲ ਗਿਆ ਤੇ ਹੁਸੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਦਾ ਹਰ ਮਸਾਮ ਇਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸੀ? ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਨਾਗ ਸਨ—ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਜੋ ਮੈਂਨੂੰ ਡੱਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ—ਬੂਟਬੂਟੀ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀ। ਇੱਕ ਸੇਕ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ।

ਇਹ ਗੀਤ ਭੈਰਵੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ, "ਕੌਣ ਰੁਠੜੇ ਯਾਰ ਮਨਾਵਦਾ ਈ।" ਉਸ ਨੇ ਦਿਲ-ਸੱਲਵੀਂ ਹੋਕੇ ਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ :

"ਦੇਵਾਂ ਚੂਰੀਆਂ ਘਿਓ ਦੇ ਬਾਲ ਦੀਵੇ :
ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਜੋ ਸੁਣਾਂ ਮੈਂ ਆਵਦਾ ਈ।"

ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰੁਠੜੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਦੇ ਬੂਠੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੀ। ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਸਤਾਂ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮਹਿਬੂਬ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਛੜਨ ਦੇ ਗਮ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਲੌਕਿਕ ਅਰਥ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮੰਤਰ ਫੁਕ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਬਹੁਤ ਵਚਿਤਰ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਨਿਚੋੜ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਰਸ ਪਿਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਤਾ ਮੰਗੇਸ਼ਕਰ ਤੇ ਬੇਗਮ ਅਖ਼ਤਰ ਜਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਲਾਟਾਂ ਬਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੀਤ ਮੁਕਿਆ ਤਾਂ ਰੋਸ਼ਮਾ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, "ਇਸ ਵਾਰ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪੰਜਾਬ ਨਾ ਜਾ ਸਕਾਂ ਪਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗਾ ਕੇ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਬੜੀ ਤਮੰਜ਼ਾ ਹੈ। ਇਨਸ਼ਾ-ਅੱਲਾ ਮੈਂ ਕਦੇ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਵਾਂਗੀ।"

ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਗਾਣੇ ਅੰਦਰ ਤਿੰਨ ਮਹਾਨ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸੁਣਿਆ : ਜੋਨ ਬਾਇਜ਼ ਜੋ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਮੋਹਦੀ ਹੈ (ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸਪੇਨ ਦੇ ਟੱਪਰੀਵਾਸਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਹੈ); ਮਿਸਰ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗਾਇਕਾ ਕਲਸੂਮ ਜਿਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ; ਰਾਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਾਸਕੋ ਦੇ ਜਿਪਸੀ ਥੀਏਟਰ ਵਿੱਚ ਨੱਚਦੇ ਤੇ ਗਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਟਕ 'ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ' ਵਿੱਚ ਸੋਹਣੀ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਐਮ. ਐਫ. ਹੁਸੈਨ ਕੌਣ ਹੈ, ਯਾਮਿਨੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਮੂਰਤੀ ਕੌਣ ਹੈ, ਅਲਕਾਜ਼ੀ ਕੌਣ ਹੈ, ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੌਣ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੋਸ਼ਮਾ ਕੌਣ ਹੈ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੰਡਨ ਭੇਜਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਅੱਗੇ 'ਦਮਾ ਦਮ ਮਸਤ' ਕਲੰਦਰ ਗਾਇਆ। ਇਹ ਗੀਤ ਕਈਆਂ ਨੇ ਨਕਲ ਕਰ ਕੇ ਸੁਹਰਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ - ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੂਨਾ ਲੈਲਾ ਨੇ ਇਸੇ ਗੀਤ ਨੂੰ ਗਾ ਕੇ ਬੰਬਈ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਮੋਹਿਆ; ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਬੀਬੀ ਨੇ ਵੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੇ ਇਸੇ ਗੀਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤੋਰਿਆ। ਪਰ ਰੋਸ਼ਮਾ ਜਦੋਂ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਤੇ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਸਿਦਕ ਹੱਦੋਂ ਡੂੰਘਾ। ਉਹ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨੋਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਲਗਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਮਨੋਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਲਗਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸੁੱਚਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸੇ ਤਰਜ਼ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਧੜਕਣ ਹੈ।

ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਮਹਾਂ ਉਤਸਵਾਂ ਤੇ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਯੂਰਪ, ਅਮਰੀਕਾ ਮਿਡਲ ਈਸਟ। ਤੁਰਕੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੇਲੇ ਉੱਤੇ ਗਾਉਣ ਲਈ ਸੋਨੇ ਦਾ ਮੈਡਲ ਮਿਲਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 1980 ਵਿੱਚ 'ਫ਼ਖਰਿ-ਪਕਿਸਤਾਨ' ਦੇ ਖ਼ਿਤਾਬ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੱਤੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੌਣ ਪਸੰਦ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਬੜੇ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਂ ਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਹਨ।"

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਮਾ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੀਕ ਗਾਣਾ ਗਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸਦੇ ਰਹੇ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਮੈਂਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ਰੋਸ਼ਮਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਗਾਣਾ ਸੁਣਨ ਦੀ।

ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਮੈਂਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਉਹ ਅਜਮੇਰ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਖ਼ਵਾਜਾ ਚਿਸ਼ਤੀ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਉੱਤੇ ਨਿਆਜ਼ ਚੜ੍ਹਾਏਗੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਚਲੀ ਹੀ ਨਾ ਗਈ ਹੋਵੇ

ਮੈਂ ਝੱਟ ਅਨੀਤਾ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋਰ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਖ਼ਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭ ਗਿਆ। ਉਹ ਅਜੇ ਅਜਮੇਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਈ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਗਿਆ ਤੇ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜ ਵਜੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗੀ।

ਮੈਂ ਰੋਸ਼ਮਾ ਕੋਲ ਚਾਰ ਵਜੇ ਹੀ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, "ਅੱਲਾ ਦਾ ਫ਼ਜ਼ਲ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕੰਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇਗੀ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ ... ਤੇ ਮੇਰੀ ਵੀ ... ਇਹ ਸਾਡਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਵਿੱਚ ਗਾਈਏ। ਅੱਲਾ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਫਕੀਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇ, ਚਾਹੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ।"

ਉਸ ਨੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦਾ ਮੋਟਾ ਕੰਠਾ ਪਾ ਲਿਆ, ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਨੱਥ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਤੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹਰੇ ਟਿਮਕਣਿਆਂ ਵਾਲੀ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਓੜਣੀ ਲੈ ਲਈ। ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਪੰਜੇਥਾਂ।

ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਮਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬੈਠੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪੈਂਟੇ ਪੰਜ ਵਜੇ 1, ਸਫ਼ਦਰਜੰਗ ਰੌਡ, ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਕੋਠੀ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਦੋ ਸਿਕਿਊਰਟੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਕਾਰ ਰੋਕੀ ਤੇ ਸਾਡਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਪੰਜ ਵਜੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੈ। ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੁਆਲ ਪੁੱਛ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ।

ਅੱਗੇ ਸੋਸ਼ਲ ਸੈਕਟਰੀ ਉਸ਼ਾ ਭਗਤ ਖੜੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਈ।

ਸਾਧਾਰਨ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀਨ ਵਿਛਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖਿੜਕੀ ਕੋਲ ਦੋ ਸੌਫੇ ਪਏ ਸਨ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਉੱਤੇ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬੈਠ ਗਏ।

ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਇੰਦਰਾ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਉੱਠ ਖੜੇ ਹੋਏ। ਉਸ ਨਾਲ ਸੋਨੀਆਂ ਗਾਂਧੀ ਸੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਨਸ ਤੇ ਅੱਠ ਦਸ ਹੋਰ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਐਰਤਾਂ

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਕੋਲ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀ-ਆਇਆਂ ਆਖਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਸੌਫੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਜਣੀਆਂ ਹੋਰ। ਸੋਨੀਆ ਕਾਲੀਨ ਉੱਤੇ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠੀ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਟੱਪਰਵਾਸੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਆਖਿਆ, "ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਹੈ? ਗਾਵਾਂ?"

ਉਸ਼ਾ ਭਗਤ ਨੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਲਈ ਚਾਹ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਬਹਿਰਾ ਚਾਹ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਮਿਸਿਜ਼ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਚਾਏ ਪੀ ਲੋਂ।"

ਰੋਸ਼ਮਾ ਬੋਲੀ, "ਚਾਏ ਨਹੀਂ, ਅਬ ਤੋ ਗਾਨੇ ਕੋ ਜੀ ਕਰਤਾ ਹੈ।"

ਮਿਸਿਜ਼ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਮੌਤੀਆ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਜਾਗੀ, "ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਵਕਤ ਹੈ ... ਬਹੁਤ ਵਕਤ ਹੈ ... ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਚਾਏ ਪੀ ਲੋਂ।"

ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਅਬ ਤੋ ਸਿਰਫ਼ ਗਾਨੇ ਕੋ ਹੀ ਜੀ ਕਰਤਾ ਹੈ।"

ਕਮਰੇ ਦੇ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਰ ਤੇ ਪੱਖਿ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਗੂੰਜੀ, "ਹਾਏ ਓ ਰੱਬਾ"

ਇੱਕ ਕੰਬਣੀ ਫਿਰ ਗਈ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ।

ਨੇੜੇ ਬੈਠੀ ਸੋਨੀਆ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੀਤ ਦੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ?"

ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਟੇਪ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਟੇਪਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਮੈਂਨੂੰ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।"

ਰੋਸ਼ਮਾ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਗਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕੀਲੇ ਬੈਠੇ ਸਨ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਘੜੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੀਕ ਛੱਡਣ ਆਈ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਮੈਂਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਯਕੀਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਿਸਿਜ਼ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਬੈਠੀ ਮੇਰਾ ਗੀਤ ਸੁਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂਨੂੰ ਇਉਂ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਭ ਖ਼ੁਦਾਬ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।"

ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਘਰ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਆਵੇਗੀ।

ਮੈਂ ਅੱਠ ਵਜੇ ਦੇਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਇੱਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਮਹਿਫ਼ਲ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਆਰਟ ਤੇ ਥੀਏਟਰ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਚੰਨ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਮਾ ਰਾਤ ਦੇ ਦੋ ਵਜੇ ਤੀਕ ਗਾਉਂਦੀ ਰਹੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋਰ ਬਾਗ ਦੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਣ ਲਈ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਨ ਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਵੱਡੇ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰੀ ਬੈਠੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਮੀਟ ਦੀ ਹਾਂਡੀ, ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ ਸਾਗ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੋਲਾ ਤੇ ਮੱਕੀ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਚੰਗੇਰ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਪਲੰਘ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਦਸਤਰਖਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਕੋ ਗ੍ਰਾਹੀ ਤੋੜੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਆਓ ਬਲਵੰਤ ਜੀ, ਇੱਥੇ ਹੀ ਆ ਜਾਓ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਖਾਓ।"

ਮੈਂ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰ ਤੇ ਕੈਮਰਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਨ, ਖੁਲ੍ਹਾ ਗਲਮਾਂ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਮੈਂਨੂੰ ਹੋਟਲ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਘਰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੈ ਪਰ ਗੋਸ਼ਤ ਪਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਜਾਮਾ ਮਸਜਦ ਜਾ ਕੇ ਗੋਸ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਏਥੇ ਖੁਦ ਪਕਾਇਆ। ਹਾਂਡੀ ਦੇ ਗੋਸ਼ਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਹੋਰ ਹੈ ਲਓ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ ਸਾਗ, ਮੱਖਣ ਨਾਲ ਮੈਂਨੂੰ ਬਾਜ਼ਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੇ ਮਿਲਦੀ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬਾਜ਼ਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਥੱਪਦੀ ਸੀ, ਨਾਲ ਪਤਲੀ ਲੱਸੀ ਦਾ ਛੰਨਾ ਅਸੀਂ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਹਾਂ ਨਾ ਸਹਿਰਾ ਵਿੱਚ ਬਾਜ਼ਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"

ਮੈਂਨੂੰ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਟਿੱਬੇ ਯਾਦ ਆ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਬਾਜ਼ਰੇ ਦੇ ਖੇਤ ਸਨ ਤੇ ਬਾਜ਼ਰੇ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸਿੱਟੇ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੀ ਹੋਈ ਘਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, "ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਦੇਖਣ ਆਈ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੇ ਬਜ਼ਰੂਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਹਨ.... ਰਤਨਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦੂਰ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਉੱਥੇ ਹੁਣ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪੀਣ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਤੁਹਾਡੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਅਰਜ਼ ਕਰਾਂਗੀ ਕਿ ਉੱਥੇ ਸੜਕ ਤਾਂ ਬਣਵਾ ਦੇਣ ਮੈਂ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਆਈ ਤਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾ ਕੇ ਰੁਪਿਆ ਇੱਕਠਾ ਕਰਾਂਗੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲਈ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਹਾਂ, ਗਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਗੋਸ਼ਤ ਤੇ ਸਾਗ ਹੋਰ ਲਓ। ਜੇ ਲਾਹੋਰ ਆਓ ਤਾਂ ਮੈਂਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣਾ ਮੇਰਾ ਪਤਾ ਲਿਖ ਲਓ ਮੇਰੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਰੋਡੀਓ ਸਿੰਗਰ ਲਿਖਣਾ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਣਾ 'ਨਜ਼ਦੀਕ ਸ਼ਮ੍ਹਾ ਸਿਨੇਮਾ ਤੇ ਸੜਕ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਨੋਟ ਕਰ ਲਓ....।"

ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਮਤਾ ਚਿੱਠੀ ਗੁਆਜ਼ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨਾਂ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ। ਸਭ ਡਾਕੀਏ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਗਲੀ ਮੁਹੱਲਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਦਰ ਅਸਲ ਜੋ ਕੋਈ ਸ਼ਮ੍ਹਾ ਸਿਨੇਮਾ ਦਾ ਐਡਰੈਸ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ 'ਰੋਸ਼ਮਾ' ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਕੋਲ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਘੱਗਰਾ ਪਾਉਂਦੀ ਸਾਂ: ਪੰਜ ਸੇਰ ਪੱਕੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਬਾਕਾਂ ਤੇ ਕੜੇ। ਅਸੀਂ ਟੱਪਰੀਵਾਸਣਾਂ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਬਾਕਾਂ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਫਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਮੇਰੀਆਂ ਚਾਚੀਆਂ ਤਾਈਆਂ ਤੇਰੇ ਕਬੀਲੇ ਹੁਣ ਵੀ ਘੱਗਰਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੀਹ ਗਜ਼ ਦਾ ਘੱਗਰਾ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਘੱਗਰਾ ਝਕੋਲੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਵੀ ਘੱਗਰਾ ਹੀ ਪਾਉਂਦੀ ਸਾਂ। ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਈ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਲਿਬਾਸ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਕੌਮੀ ਲਿਬਾਸ ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਹੁਣ ਇਹੋ ਲਿਬਾਸ ਪਾਉਂਦੀ ਹਾਂ”।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਭਾਵੇਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਰੋਗਿਸਤਾਨੀ ਗੂੰਜ ਦੇ ਦਿਲ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਉੱਚੇ ਸੁਰ ਹਨ। ਸੁਭਾ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਪਣ ਹੈ। ਉਹੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ, ਉਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ।

ਤੀਜਾ ਅਭਿਆਸ

1 ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ 250 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ। ਲਿਖਣ ਲਈ ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂ ਥੱਲੇ ਛੱਡੀ ਗਈ ਹੈ।

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

20.6 ਰਚਨਾ ਦੀ ਜੁਗਤ

ਤੁਸੀਂ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਇੱਕ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਮਾਣ ਚੁੱਕੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਕੈਸਾ ਲੱਗਾ? ਅਸੀਂ ਫਰਜ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੁਗਤਾਂ ਨੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਪੱਕਾ 'ਫ਼ੈਨ' ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ? ਆਓ, ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਆਂ ਕੁੱਝ ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅੰਗ-ਨਿਖੇੜ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਵੇਖ ਲਈਏ, ਉਹ ਵੀ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ :

ੳ) ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਾਕ ਹੀ "ਅਚਾਨਕ" ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਛੇੜਦਾ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ ਕੁੱਝ ਵੀ ਵਾਪਰੇ, ਉਤਸੁਕਤਾ ਦੇ ਕੰਨ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਰੋਸ਼ਮਾ ਕੌਣ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਜਿਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਪਾਸ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੇ ਠਹਿਰਨਾ ਹੈ, ਲੇਖਕ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੁਲੀਆਂ, ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ—“ਮੋਟੀਆਂ ਸਿਆਹ ਅੱਖਾਂ, ਘਨਘੋਰ ਸਿਆਹ ਵਾਲ, ਚੰਪਈ ਰੰਗ.... ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਕਲਚਰਲ ਮਹਿਫਲਾਂ ਦੀ ਜਾਨ।” ਪਾਠਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੋਚੇਗਾ ਕਿ ਰੋਸ਼ਮਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਪਾਸ ਠਹਿਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਗਾਇਕ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਪਾਸ ਠਹਿਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਇਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੂਚੀ ਵੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤੇ, ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਰੁਹਬ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਪਕੇਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ “ਸਾਰੇ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ।” ਲੇਖਕ ਸਾਡੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਮਾਰਫਤ : “ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲੀ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਹੁਸਨ ਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੁਕ ਸੀ।” ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਜੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸਣਾ ਹੈ ਕਿ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ ਕਬੀਲੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਪਰ ਏਥੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਫਿਲਮੀ ਸੁਪਰ ਸਟਾਰਾਂ ਤੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਤੇ ਗਾਇਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲੀਕੇਦਾਰ ਮਹਿਫਲਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ, ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਪਿਛੋਕੜ ਸੁਝਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ “ਜਾਂਗਲੀ” ਹੁਸਨ ਤੇ ਧੁੰਦੀ “ਹੁਕ” ਰਾਹੀਂ। ਨਾਲ ਹੀ ਏਥੇ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਵਰਗੇ ‘ਹੁਕਾਂ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਗੀਤਕਾਰ’ ਦੀ ਸਾਖ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਵੇਲੇ, ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਗਾਏ ਗੀਤ “ਨੱਸ ਗਈ ਸੱਪਣੀ ਰੋਵੇ ਸਪੇਰਾ, ਹਾਏ ਓ ਰੱਬਾ ਨਹੀਂ ਓ ਲੱਗਦਾ ਦਿਲ ਮੇਰਾ”, ਉੱਤੇ ਮੌਹਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਟੂਟੇਹਾਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਮਨ ਕਹੇਗਾ, “ਜੇ ਇਸ ਅਵਾਜ਼ ਉੱਤੇ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਵੀ ਮਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੇਚਿੰਤਕ ਦਰਦ ਸੀ, ਤਾਂ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨੋਟ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹੋਵੋ ਕਿ ਗਾਰਗੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰੀਰਕ ਖੂਬਸੂਰਤੀ

ਰਾਹੀਂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਸੂਖਮ ਹੁਸਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸ਼ਰੀਰ ਨਹੀਂ, ਖੂਬਸੂਰਤ ਗਲਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪਾਤਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਗੁਣ ਨੂੰ ਹੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿਲਕਸ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਜੀਉਂਦੀ-ਜਾਗਦੀ ਰੋਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਅਜੇ ਲੇਖਕ, ਪਾਠਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਲਈ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਵੇਰਵੇ ਦੇ ਤਰਕੇ ਨਾਲ ਪਿਛੋਕੜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗਾਰਗੀ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਛੱਪਾ ਸਾਡੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਤੁਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹੋ ਕਿ ਲੇਖਕ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਜੁਲਫ਼ਾਂ ਦੀ ਕਲੱਤਣ ਤੇ ਚਮੜੀ ਦੀ ਚਿਟਿਆਸ ਰਾਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਆਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ?

“ਉਹ ਵੱਡੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਬੈਠੀ ਪਾਠ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਹੀਰਿਆ ਜੜਿਆ ਲੋਂਗ ਸੀ, ਗੁੱਟ ਉੱਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਮੋਟਾ ਕੜਾ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜੇਬਾਂ। ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਟਿਮਕਣਿਆ ਵਾਲੀ ਹਰੀ ਚੁੰਨੀ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਚੋੜੇ ਪੌਚਿਆ ਵਾਲੀ ਸਲਵਾਰ”।

ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ, ਇਸ ਸਾਰੇ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਹੈ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵੀ ਅੰਗ ਦੀ ਸਡੌਲਤਾ ਬਾਰੇ ? ਰੋਸ਼ਮਾ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੈ, ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹੁਸਨ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਵੀ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲੁਕੀ ਬੈਠੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿ ਰੋਸ਼ਮਾ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਗਾਰਗੀ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਬਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕ ਦੀ ਇਸ ਉਤਾਵਲਤਾ ਨੂੰ ਮੱਠਾ ਕਰਦਾ ਹੈ—ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਵਲਾਵੇਂ ਨਾਲ, ਤਾਂ ਜੋ, ਪਾਠਕ ਦੀ ਉਡੀਕ ਤੇ ਉਤਾਵਲਤਾ ਮੱਠੀ ਤਾਂ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮੁੱਕੇ ਨਾ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਡੁਲ੍ਹੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਉਸ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ-ਡੁੱਲ੍ਹੀ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੇਚਾ-ਪਾਚੀ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਰਹਿਤ-ਬਹਿਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਮੋਕਲੇਪਨ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ। “ਵੱਡੇ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ”, “ਪਾਠ ਖਾ ਰਹੀ”, “ਸੋਨੇ ਦਾ ਮੋਟਾ ਕੜਾ”, “ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਮੀਜ਼”, “ਚੋੜੇ ਪੌਚਿਆ ਵਾਲੀ ਸਲਵਾਰ” - ਭਲਾ ਇਹੀ ਕੁਝ ਸਹਿਜ਼ਾਈ ਅਨੀਤਾ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕਾ ਕੇ ਵੇਖੋ ਖਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਹੰਡਾਉਣ ਵਾਲੀ ਟੱਪਰੀਵਾਸਟ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨਹੀਂ।

ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਾਰੇ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਓਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਬਾਰੇ ਪਾਠਕ ਦਾ ਸੁਆਦ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚਤਰਾਈ ਨਾਲ ਪਰੋਸਿਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਲੋੜ ਸਮਝੀ ਹੈ ਆਪ ਗੱਲ ਕਹਿ ਲਈ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਰੋਸ਼ਮਾ ਪਾਸੋਂ ਅਖਵਾ ਲਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਲਈ ਯੋਗ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੁਪਰ ਫਿਲਮੀ ਸਟਾਰਾਂ ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ, ਰੋਸ਼ਮਾ ਸਰਲ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਜਾਂਗਲੀ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਸਿਕਲੀਗਰਨੀਆਂ ਵਰਗੀ ਦੱਖ ਤੇ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਵਿਖਾ ਕੇ, ਹੋਲੀ, ਹੋਲੀ, ਆਪਣੇ ਇਸ ਪਾਤਰ ਦੇ ਅਸਲ ਗੁਣ - ਉਸ ਦੇ ਅਨੂਪਮ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਰਤੀ ਉਤਾਰੀ ਹੈ।

ਅ) ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਜੁਗਤ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਜੁਗਤ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰ-ਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟਾਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਲੋਬੋਲੇ ਮਨੋਵੇਗ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਨਘੜਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੁਕਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਉਸ ਦੇ ਮਨੋਵੇਗਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਗਾਰਗੀ ਵਿੱਚ ਹੀਰਿਆ ਦੇ ਘਾੜੇ ਵਾਲੀ ਘਾੜਤ, ਕਵੀਆਂ ਵਾਲੀ ਬਿਬ-ਰਚਨਾ ਤੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸੁਹਜ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਰੋਸ਼ਮਾ ਵਾਰਿਸ ਦੀ ਹੀਰ ਗਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ, ਗਾਰਗੀ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਦੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਠਕ ਤਕ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ :

“ਕਮਰਾ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ। ਦੋ ਵਾਰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ, ਏਅਰਕੰਡੀਸ਼ਨਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਦੀ ਫਿਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ ਗੁੰਬਦ ਤੇ ਮੀਨਾਰ ਉਸਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਹਿਰਾ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਸੀ, ਇੱਕ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਤਾਕਤ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪਿਘਲ ਗਿਆ ਤੇ ਹੁਸੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਦਾ ਹਰ ਮਸਾਮ ਇਸ ਨੂੰ ਮਹਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸੀ ? ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਨਾਗ ਸਨ— ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਕਸ਼ਿਸ਼, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਡਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਬੁਣਬੁਣੀ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀ ਇੱਕ ਸੇਕ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ।”

ਕੀ ਅਵਾਜ਼ ਗੁੰਬਦ ਉਸਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਜਾਂ ਮੀਨਾਰ ? ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਨਾਗ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖੇ ਹਨ ? ਜਾਂ ਸੇਕ ਆਉਂਦਾ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ? ਨਹੀਂ; ਪਰ ਗਾਰਗੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਪਏ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਭੱਠਾ ਕਿਵੇਂ ਬਿਠਾ ਲਵੇ ? ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਏਥੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਸਬੂਲ ਰੂਪ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਹੜਾ ਪਾਠਕ ਹੈ, ਜੋ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੀ

ਗਾਰਗੀ ਆਪਣੇ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁਭਾਇਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜੁਗਤਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਪਾਠ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਰੇਖਾ ਅਭਿਆਸ

ਨੋਟ: ਸਵਾਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਥੱਲੇ ਖ਼ਾਲੀ ਛੱਡੀ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ ਹੈ।

- 1 ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਆਪਣੇ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਚਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

20.7 ਸਾਰ

ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਪਾਠ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਪਿੱਛੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਸੋਝੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਕਿਵੇਂ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਰਚਨਾ ਦੀ ਜੁਗਤ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸਯੋਗ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਪਾਠ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਰੋਸ਼ਮਾ' ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸਾਓ ਤਾਂ ਵੀ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਇਹ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਬੜੀ ਚੁਸਤ ਤੇ ਦਿਲਕਸ਼ ਬਣਾਉਣੀ ਪਈ ਹੈ।

ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

20.8 ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ

ਪਹਿਲਾ ਅਭਿਆਸ

- 1 ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ 'ਸ਼ਹਿਣੇ' ਵਿੱਚ ਸੰਨ 1918 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਿਵ ਲਾਲ ਸੀ। ਬਲਵੰਤ ਜੀ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਤਪਾ ਜ਼ਿਲਾ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਪਰੰਤ ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਲਿਖਣ-ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ 'ਨਾਟਕਕਾਰ' ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨੀ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਗਾਰਗੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਇਨਾਮ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਾਹਿੱਤ-ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

- 2 ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕ ਤੇ ਇਕਾਗੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ :
ਲੋਹਾ ਕੁੱਟ, ਕੇਸਰੋ, ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ, ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ, ਧੂਣੀ ਦੀ ਅੱਗ, ਸੁਲਤਾਨ ਰਜ਼ੀਆ, ਸੌਂਕਣ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ, ਪੱਤਣ ਦੀ ਬੇੜੀ, ਬੇਬੇ ਤੇ ਹੋਰ ਇਕਾਗੀ, ਚਾਕੂ ਤੇ ਪੈਂਤੜੇਬਾਜ਼

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ :
ਫੁਲ੍ਹੇ ਬੋਰ, ਕਾਲਾ ਅੰਬ, ਮਿਰਚਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਧ

ਨਾਵਲ : ਕੱਕਾ ਰੇਤਾ

ਆਪ ਬੀਤੀ : ਨੰਗੀ ਪੁੱਪ

ਖੋਜ ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ : ਰੰਗ ਮੰਚ, ਲੋਕ-ਨਾਟਕ

ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ :

ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਸੁਰਮੋ ਵਾਲੀ ਅੱਖ, ਕੋਡੀਆ ਵਾਲਾ ਸੱਪ, ਹੁਸੀਨ ਚੇਹਰੇ।

ਦੂਜਾ ਅਭਿਆਸ

1. ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਬਣਾਏ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੋਈ ਪੂਰੀ ਜੀਵਨੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂ ਸੁਭਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਵਿਖਾ ਕੇ ਜਾਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੇ ਟੋਟੇ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਘਾੜ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨੂੰ ਮੋਢੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗਾਰਗੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਫਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਚੰਗੀਆਂ, ਆਦਰਸ਼ਕ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨੀ ਨੁਮਾ ਲੇਖ ਤਿਆਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਇਸ ਰਿਵਾਇਤ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੋਖ ਤੇ ਸਜਿੱਦ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ-ਦੋਸਤਾਂ ਤੇ ਵਾਕਫਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਉਘਾੜੇ ਹਨ।
2. ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਜੀਵਨੀ-ਨੁਮਾ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸੋਭਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਪਾਤਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੁਭਾ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਥੋੜੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਬੁਰਸ਼-ਛੋਹਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਸਾਰਦੇ। ਉਹ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੇ।

ਤੀਜਾ ਅਭਿਆਸ

ਸੋਖਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੇਰਵੇ ਛੱਡਣੇ ਪੈਣਗੇ। ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਲੇਖਕ ਵਾਲੀ ਹੀ ਰੱਖੋ।

ਚੌਥਾ ਅਭਿਆਸ

ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਠਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਪੱਖ, ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਉਘੜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹੀ ਪੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਰੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਖਿੱਚ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ, ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਚਿੱਤਰ, ਉਸ ਦੇ ਬਿੰਬ ਏਨੇ ਸੱਜਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਠਕ ਚੌਕ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤੇ ਜੜਤਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਏਨਾ ਸੁਆਦਲਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।